

Poznámky k situaci české exilové kultury 1968–1989

ALEXEJ KUSÁK

Určitá část spisovatelů se záhy po srpnu 1968 ocitla ve Vídni, kde se o ně postarala organizace rakouských spisovatelů. Postupně se tu vytvořila skupina autorů, mezi které patřili mimo jiné Jan Werich, Milan Kundera, Pavel Kohout, Ludvík Aškenazy, Josef Jedlička, Gabriel Laub, Ota Filip, Josef Hiršal a několik dalších. Mezi Prahou a Vídní pendloval automobil, který patřil Koordinačnímu výboru uměleckých svazů. Ten udržoval pravidelný přísun informací o situaci v Praze. Rakouská organizace spisovatelů se velkoryse postarala o zabezpečení českých autorů a poskytla jim finanční výpomoc i dočasné ubytování. Jakmile to situace umožnila, přemístila se tato skupina českých spisovatelů do Mnichova, kde se na krátkou dobu mohli ubytovat v arcibiskupském semináři. Zde došlo k dojemné schůzce s redaktory polského exilového časopisu *Kultura*, kteří za českými autory přijeli z Paříže, aby se symbolicky omluvili za účast polské armády při srpnové okupaci Československa. V Mnichově se skupina českých autorů domluvila, že se sejde začátkem října znovu na knižním veletrhu ve Frankfurtu. Tam došlo také ke schůzce, na které se kromě jiného jednalo o daru, který věnovaly redakce dvou prestižních německých časopisů *Der Spiegel* a *Die Zeit*. Dva miliony DM měly být použity jako finanční výpomoc pro české a slovenské autory a umělce, kteří se v Německu teprve rozhodovali, zda zůstanou v exilu. Bylo rozhodnuto, že v Mnichově vznikne kancelář, která by rozdělovala tyto peníze jednotlivým autorům. Garantem z německé strany se stali Franz-Peter Künzel, překladatel české a slovenské literatury, Carl Améry, německý spisovatel a ředitel mnichovské městské knihovny, a baronka Johanna von Herzogenberg, historička umění a předsedkyně Spolku Adalberta Stiftera. Ta ve své autobiografii, ze které v roce 2001 v Praze četla, vzpomíná na ty mladé české intelektuály, kteří se svým nadšením pro socialismus s lidskou tváří a pro západní kulturu narazili na nepochopení německých studentů, tehdy orientovaných radikálně maoisticky a horujících pro Ho Či Mina.¹

¹ J. von Herzogenberg: *Bilderbogen: Aus meinem Leben*. R. Oldenbourg Verlag, München 1999, s. 195.

Po frankfurtské schůzce², která byla částí domácího tisku označena jako setkání „hlásných trub imperialismu“, se spisovatelé a umělci, kteří se jí zúčastnili, rozjeli do míst svého budoucího působení, někteří se však rozhodli vrátit domů. Ze známých autorů to byli Pavel Kohout a Ota Filip.

S novou vlnou exilu souvisí rozsáhlá ediční aktivita, ať už jde o periodika, knihy nebo rozhlasové produkce. Výraznou roli tu sehráli zejména publicisté (Sláva Volný, Karel Jezdinský, Jiří Lederer a další) a hned za nimi následovali písničkáři (Karel Kryl, Jaroslav Hutka, Jan Schneider, Yvonne Pfenosilová). Vznikaly – a někdy také zanikaly – nové české časopisy (*Text* a *Obrysy* v Mnichově, *Listy* v Římě, *Okno dokořán* v Amsterdamu, *Zpravodaj* v Curychu, *Hlas nových* v Torontu nebo *Frankfurtský kurýr* ve Frankfurtu), které přidaly novou notu k dosavadním, do podzimu 1968 napočítaným 220 českým a slovenským exilovým periodikům.³ Exilové písemnictví je dnes už zpracováno v několika známých bibliografiích, i když ani v této oblasti není vše hotovo. Libuše Šeflová, bibliografka českého exilu žijící v Holandsku, mi napsala v jednom dopise: „Co zahrnout pod pojem exilová literatura a kdo z našich autorů žijících mimo východní blok je emigrantem, byly samozřejmě dva problémy, s nimiž jsem se stále potýkala...“⁴ Ještě méně přehledná je činnost autorů, historiků, sociologů a politologů v nově vzniklých společenstvích. Jedním z významných činů bylo založení Společnosti pro podporu bádání o Československu. Ta vznikla z iniciativy Mikuláše Lobkowicze, který byl v sedmdesátých letech rektorem Mnichovské univerzity. Její kongresy, na nichž se podílela posrpnová emigrace, se staly východiskem pro zpracování nové historie Čech a Slovenska.

Jinou důležitou aktivitou se stala nová exilová nakladatelství, *Sixty-Eight Publishers* manželů Škvoreckých v Torontu, *Index* založený a vedený Adolfem Müllerem a Bedřichem Utitzem v Kolíně nad Rýnem a *Konfrontace* v Curychu. Kromě nich vznikalo více menších nakladatelských podniků, z nichž svou důsledností a specializací na poezii vyniklo nakladatelství *Poezie mimo domov* Daniela Strojce v Mnichově. Také jejich produkce je dnes zmapována několika bibliografickými pracemi, co schází, je práce o jejich redakčním, distribučním a ekonomickém zázemí, jakož i o recepci jejich publikací v exilu a na domácí půdě.

² Leccos z počátků spisovatelského exilu zaznamenává ve svém vzpomínkovém pásmu Jaroslav Dresler. Viz J. D.: „Slovo a svět“, Akord 1996, s. 282–290, 338–346, 394–399, 450–458, 506–516. Jeho pohled dokumentuje dosti přesně nedůvěru pounorových exulantů vůči posrpnové emigraci, která se někdy proměňovala v nevrzivost.

³ Z. Sládeček: „Struktur und Programm des tschechischen und slowakischen Exils“, *Veröffentlichung des Sudentendutschen Archivs* 9, Fides-Verlagsgesellschaft, München 1976.

⁴ Z dopisu, datovaného v Groningen 18. 12. 1975.

Jeden ohlas z Československa zaznamenal Pavel Tigrid ve svém časopise. „Česká emigrace i tzv. disidenti v Československu se vydávají za zastánce svobody jedince, ale nejsou více jak figurky na šachovnici současného antisocialismu. Pohled ze zákulisí nakladatelství Index (...) to dosvědčuje. Jeho finanční zdroje (pocházejí) z kapsy sionistických organizací, s kterými je v dobrých vztazích Bedřich Utitz.“⁵ Majitel exilového nakladatelství *Konfrontace* Petr Pašek z Curychu ukázal na příkladu vydání knihy Pavla Eisnera *Chrám i tvrz* ekonomické problémy exilového vydávání. „Na žádnou knihu se nám nesešlo tolik objednávek (...) Zaznamenali jsme 2.367 pevných objednávek, a ty další denně přicházejí. Aby byla zaplácena tiskárna a poštovné, měli bychom prodat a hlavně **dostat zaplaceno** (zvýraznil P. P.) celkem 2.567 knížek...“⁶ Pašek dále srovnává, kolik musel zaplatit český čtenář za Eisnerovu knihu v roce 1946 v Čechách a kolik procent to dělalo z jeho měsíčního platu. Zatím co tehdy musel čtenář podle Paška zaplatit takřka 10 %, zaplatí švýcarský čtenář pouze cca 1,5 % svého měsíčního výdělku. Jak složité bylo vydávání českých knížek v zahraničí, to ukazuje curyšský vydavatel na faktu, že nakladatelství má odběratele ve 27 státech a pracuje s 51 zástupci, z nichž jen 11 zaplatí každý účet okamžitě, zatímco dalších 40 zástupců platí jen ze 16 %. „Prosíme-li je, aby knihy vrátili, nemají je, prosíme-li je, aby zaplatili, buď se odmlčí nebo nám něco slíbí a nesplní to.“⁶

Také s autory byly obtíže. V roce 1973 rozeslalo nakladatelství *Sixty-Eight Publishers* dopis Jiřího Voskovce, v němž odůvodňuje své zpoždění při dodání rukopisu svých pamětí. „Drazí přátelé, žasnu nad Vaším zájmem. Jsem ohromen Vaší vírou v můj um... Věřte, že Vám tu potrhlou knihu dopisuju denně – ale ne tak rychle, jak jsem doufal. Rozumějte: už třetí desetiletí se potýkám o živobytí co potulný americký komediant... Nemám ani stálou gáži, ani penzi, natož pak stolicí na nějaké univerzitě. Su pouhý šašek, jenž nikdy neví, kdy a kam bude muset letět za nadějí na angažmá či přechodný melouch. Nastěžuji si. Tak jsem si to vybral. Jsem na to hadrářské řemeslo hrd. V rámci té absurdní svobody pro Vás dopisuju svůj Stín svobody. Dopíšu, doručím, dodám. Dej Pámbu, aby se mi to povedlo. Držte mi palce, já za to slibuju, že sebou hodím.“⁷ Voskovec zemřel v roce 1981. Jeho paměti, o které byl mezi exilovými čtenáři obrovský zájem, nikdy nevyšly.

Speciální analýzy by si zasluhovala recepce české exilové produkce českou exilovou obcí, sociologicky i politicky bohatě strukturovanou a rozptýlenou na

⁵ T. Rezáč, Čs. rozhlas, 21. 6. 1978, zde podle *Svědectví* 14., č. 56, 1978, s. 687.

⁶ Cyklostylovaný dopis nakladatelství *Konfrontation* z 12. prosince 1974.

⁷ Rukou psaný dopis datovaný 1. prosince 1972, s hlavičkou Voskovcovy adresy (63 West 89th street, New York, N. Y. 10024).

celém světě. Byli tu staroemigranti, kteří se vystěhovali již před II. světovou válkou, k tradičnímu exilu patřili také emigranti poúnoroví a uzavřenou skupinu tvořili ti, co emigrovali po vpádu ruských vojsk. A k nim se přidávaly další a další exilové vlny, jak je ze země vyháněla panující moc nebo jak je vyvážely čedokářské zájezdy. A všichni chtěli číst české knihy, vydávané v exilu, jenže pro mnohé byly knihy poválečných autorů nepřijatelné, protože nebyly psány v oné pro ně čtenářsky jediné možné vysoké literární vrstvě jazyka. Nemohu se touto otázkou příliš zabývat, i když je nesmírně zajímavá. Ukázky z negativních reakcí čtenářů na svůj román *Tankový prapor* zaznamenal Josef Škvorecký ve svém *Samožerbuchu*.⁸ Pozoruhodné byly také reakce exilových čtenářů na literární produkci Milana Kundery, kterou mnozí odmítali jako nemorální zneužívání národního osudu pro psaní nemravných bestsellerů. Doklady o tom lze najít zejména v dopisech čtenářů, jak je otiskovaly exilové časopisy. S odporem se někdy setkával také písničkář Jaroslav Hutka při svých zájezdech mezi emigranty. Stávalo se mu například, že australští Sokolové, na jejichž pozvání přijel, jeho vlastní produkci odmítli poslouchat a chtěli slyšet pouze tradiční lidové písně.

Pokud jde o sociální postavení českých spisovatelů a publicistů, pak je nutné především zaznamenat základní překážku jejich integrace do nového prostředí – a tou byl jazyk. Proto se určitá část nové exilové vlny zachytila v české redakci rozhlasové stanice Svobodná Evropa, kde tato překážka odpadla. Sláva Volný, Karel Jezdinský, Josef Jedlička a několik dalších se stali vynikajícími komentátoři a jejich přínos k dějinám českého novinářství je nepřehlédnutelný. Jiná část se začlenila do akademického provozu západoevropských a amerických univerzit, tak například Milan Kundera přednášel několik let na univerzitě v Rennes, Josef Škvorecký se stal kanadským amerikanistou na torontské univerzitě, Ivan Sviták zakotvil na kalifornské univerzitě v Chicou, Radoslav Selucký na Carleton University v Ottawě, Ivan Bystřina na Freie Universität v Berlíně. Jen málokterí zvládli nový jazyk natolik, že mohli působit jako autoři v jazyce své hostitelské země. K těm nemnohým patřil Gabriel Laub, který v Hamburku navázal spojení s časopisem *Die Zeit*. Za své emigrace vydal řadu aforistických a humoristických knih, které už psal německy. Také Libuše Moníková používala němčinu jako svůj literární instrument, a to důsledně od samého počátku. Později začal psát francouzsky také Milan Kundera.

Sociální nezakotvenost, pocit vykořeněnosti a životní nenaplněnosti pronásledoval mnohé české umělce, kteří se rozhodli zůstat v exilu. Jednomu z nich,

⁸ J. Škvorecký: *Samožerbuch: Autofestšrift*. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1977. 2. vyd. Panorama, Praha 1991, s. 169–188.

nadanému satirickému spisovateli Karlu Michalovi, který žil se svou ženou, básnířkou Violou Fischerovou, v Curychu, bylo příliš zatěžko pokračovat v takovém životě. Také jinému, kupodivu rovněž autorovi satirického založení, Vratislavu Blažkovi, zkrátil exil život na jiný způsob. Ale ani ti, kteří byli tak či onak sociálně integrováni, nebyli vždy se svým údělem spokojeni. Někde v mém neuspořádaném archívu odpočívá dopis Ivana Diviše, v němž básník velmi expresivně hořekuje nad svým ponižujícím postavením uvnitř rozhlasové stanice Svobodná Evropa. Snad pro svou konfliktnost, snad z jiných důvodů nebyl zařazen do redakce. Jeho práce spočívala ve vystřihování článků z novin pro archív.

Velmi významnou součástí exilových aktivit byla pro spisovatele jejich účast v exilovém PEN klubu, v jehož vedení jako generální tajemník působil v roce 1968 spisovatel, publicista, editor a exilový bibliograf Antonín Kratochvíl. PEN klub umožňoval svým členům komunikaci se členy z jiných jazykových oblastí, především s kolegy maďarskými, polskými a ruskými. Smysl jeho existence byl zejména v tom, že upozorňoval na nesvobodu autorů v zemích, z kterých pocházeli jeho členové. V jeho vedení se uplatnilo několik českých autorů, předsedou a později čestným předsedou byl Gabriel Laub, po něm až dodnes je předsedou této PEN klubové odnože Rudolf Ströbinger.

Za zmínku stojí i skutečnost, že v Bruselu založil Jan Rubeš při Královské knihovně Alberta I. archív exilové literatury, kam někteří autoři uložili své rukopisy.

Pro život českých exilových umělců byla důležitá psychologická situace, ve které se ocitli. Myslím tím nejen politickou diferenciaci exilu, doprovázenou výčitkami, že ta či ona politická skupina zavinila poválečnou sovětizaci Československa. Závažné byly nedůvěra a podezíravost vůči nově příchozím. Všichni, kdo přišli po roce 1968 na Západ, byli považováni za potenciální agenty Státní bezpečnosti. Dotklo se to i spisovatelů a umělců. Docházelo ke komickým situacím. Když Karel Jezdinský oslavoval 7. listopadu své narozeniny, byl druhý den předvolán k americkému řediteli RFE. Čeští kolegové, bydlící ve stejném domě, ho udali, že oslavoval Říjnovou revoluci. Pavel Minařík, rozhlasový hlasatel, byl naopak pověřen americkou security, aby zkoumal politické ledví svých starších kolegů. Že svá hlášení psal s kopií pro Státní bezpečnost, tehdy nikdo nevěděl. Syn Václava Řezáče, Tomáš Řezáč, publikoval pod pseudonymem Lidin v exilovém nakladatelství špionážní příběh *Trpaslík na houpačce*. Po návratu do Prahy a pobytu v Moskvě sepsal pomlouvačný spis o osobnostech českého exilu, který byl v německé verzi rozeslán poslancům německého Bundestagu. Ve svém švýcarském exilu se navíc vešel z pověření KGB k Sol-

ženicynovi a stal se spolu s Františkem Holubem a jeho ženou Valentinou, pocházející z ruské prvorepublikové emigrace, jeho sekretářem. Holub, z doby svých pražských studií na Masarykově reálném gymnáziu v Křemencově ulici a na Filozofické fakultě Karlovy univerzity známý jako zásadní odpůrce komunismu a v Mitrochinově zprávě odhalený agent KGB, se pokoušel ve Švýcarsku založit české nakladatelství.⁹ K podezíravosti přistupovala i určitá nevráživost mezi českými umělci, přinesená z domova a exilem vystupňovaná. Svědectví o tom podá trpělivému čtenáři polemika mezi skupinkou exilových literátů, nedávno otištěná v *Revolver Revue*. Čtení to není moc povznášející.¹⁰

Jinak než spisovatelé reagovali na exilovou situaci malíři a sochaři. Jejich hlavní proud směřoval do světové metropole umění, do Paříže. To byla zcela přirozená reakce a v duchu tradice českého umění devatenáctého a první poloviny dvacátého století. Bohužel Paříž roku 1968 a let následujících se svou mnohatisícovou komunitou umělců z celého světa nebyla právě nejlaskavějším městem pro české umělce, kteří sem většinou přijížděli poprvé a bez zkušeností s obchodem s uměním. Těch několik desítek českých malířů, kteří se zde v prvních pookupačních měsících ocitli, nemělo velkou šanci se tu uchytit. Dokonce i ti, kteří takovou šanci dostali, jako například Jiří Načeradský, nezvládli život v cizím prostředí a nebyli schopni vyrovnat se s existenčními problémy nového života.

Mnohem lépe na tom byli umělci, kteří zvaživše svou uměleckou sílu a evropské možnosti, zvolili jako exil země, kde neexistovala taková koncentrace umělců jako ve Francii. Jako příklad bych zejména uvedl dva umělce, Jana Kristoforih a Zdenku Rusovou, kteří emigrovali do Norska, kde se stali uznávanými umělci. Rusová byla dokonce zvolena rektorkou norské Akademie umění v Oslu. Přesto i ve Francii zůstalo několik umělců, kterým se povedlo překonat počáteční obtíže a zakotvili v Paříži natrvalo. Jeden z této malé skupiny, Ivan Theimer, se stal už natolik naturalizovaným příslušníkem pařížské umělecké komunity, že dostává jako sochař a malíř vysoce dotované státní zakázky. Poněkud mladší výtvarníci žijící v Paříži, Miroslav Moucha a Vladimír Škoda, se úspěšně začlenili do konceptuální scény. Jiří Kolář, který prožil zejména osmdesátá a část devadesátých let v ateliéru, který mu pronajala pařížská radnice, je ovšem případ jedinečný a zcela zvláštní. Dostal se do Paříže nikoliv z Prahy, ale z Ber-

⁹ Ch. Andrew, V. Mitrochin: *Neznámé špionážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Academia, Praha 2001, s. 326–327.

¹⁰ Petr Chudožilov: „...Všechno ostatní je virtuální realita: Korespondenční rozhovor Andreje Stankoviče s Petrem Chudožilovem“, *Revolver Revue* č. 40, 1999, s. 213–231. V. Fischerová: „Omyl Chudožilov“, tamtéž, č. 41, s. 151–153. P. Feyfar: „Chudožilovova nepochopení“, tamtéž, s. 153–155.

lina, kde pobýval jako stipendiát Humboldtovy nadace. Zde ho zastihla nabídka francouzského ministra kultury, aby přijal francouzské pohostinství, spojené s ročním užíváním státního ateliéru. Teprve když mu Praha odmítla prodloužit pobyt, rozhodl se k emigraci, zejména když dostal nabídku galerie Maeght-Lelong, jedné z nejmocnějších světových galerijních sítí, aby se stal jejím kmenových autorem.

V Německu se vytvořila česká umělecká komunita v Düsseldorfu také díky charismatické osobnosti Josefa Beuyse, který se stal v sedmdesátých letech profesorem na tamní Akademii. Dva jeho tehdejší žáci pocházeli z Čech, Milan Kunc a Jan Knap. Oba se stali později významnými účastníky nového proudu uvnitř západoevropského umění, jak ho představovala nová figurace a neoexpresivní „divoké“ umění. Kromě nich žilo v Düsseldorfu někteří další českých umělců – Jaroslav Adler, Ladislav Minařík a několik dalších – také díky velkorysému podpoře města, které dalo několika českým umělcům k dispozici ateliéry ve zrušené továrně. Také konkrétiisti zde měli své zástupce: Františka Kyncla a Jindřicha Zeithammla. Vedle Düsseldorfu to byl především Kolín nad Rýnem, třetí světové centrum obchodu s uměním, který přitáhl několik českých umělců rozdílného uměleckého názoru. Pravoslav Sovák učil na tamní umělecké škole, Jiří Valenta pokračoval zde v tvorbě svých abstraktních obrazů, Milan Nápravník zde jako spisovatel i jako výtvarník rozvíjel své surrealistické aktivity, Antonín Málek zde vytvořil řadu svých expresivních portrétů, Karel Rösler a Adolf Černý zde vytvářeli své objekty, své ateliéry zde měli Eva a Čestmír Janoškoví, později se sem přestěhoval také Milan Kunc. V Kolíně začala také oslňující umělecká kariéra Jiřího Georga Dokoupila, který se tu na počátku osmdesátých let stal členem pro Německo významné skupiny Mülheimer Freiheit.

Bylo by nad možností tohoto referátu, který chtěl jenom upozornit na dosud nezmapovaná území exilu, zachytit v geografickém přehledu všechna místa a města, kde tvořili čeští umělci. Žili nebo žijí v Holandsku (Tomáš Rajlich), ve Švýcarsku (Čeněk Pražák a Václav Požárek), v Anglii (Jan Mladovský), v Rakousku (Zbyněk Sekal a Otokar Slavík), na několika místech v Německu (v Mnichově Bohumil Štěpán a Ivan Steiger, v Berlíně Jan Kotík, v Kielu a Hamburku Jan Koblasa, ve Frankfurtu nad Mohanem Jan Šmejkal), v Itálii (Mikuláš Rachlík, Ladislav Dydek a Štěpán Zavřel), ve Švédsku (Petr Mandl). Něco z této exilové scény zachytila francouzská pedagožka Genevieve Benamou ve své záslužné publikaci, jinou část stručně shrnula *Šedá kniha o exilovém výtvarnictví*, vydaná Galeríí U bílého jednorozce v Klatovech. Čeští umělci v exilu netáhli ke spolupráci. Jedinou výstavu malé skupiny exilových umělců zorganizoval literární vědec Jan Rubeš v Bruselu. V kulturním centru francouz-

ské komunity Le Botanique vystavovali pod titulem A l'Ouest de Prague mezi 10. únorem a 8. březnem 1987 Irena Dědičová, Franta (vlastním, pro Francouze pohoršlivým jménem Mertl), Jan Koblasa, Jiří Kolář a Mikuláš Rachlík.¹¹

Zvláštní, zcela svébytnou skupinu českých exilových umělců představují fotografové, kteří se dokázali velmi zdařile představit svou tvorbou světu. Byl to především Josef Koudelka, který byl přijat do nejslavnější skupiny světové fotografické scény, do pařížského Magna. Jiní se uplatnili v Hamburku, kde jsou redakce největších obrázkových časopisů (Andrej Reiser), v Mnichově (Jan Pařík) nebo v Americe (Antonín Kratochvíl).

Jednou z velkých exilových kulturních aktivit, která by si zasloužila velmi důkladný rozbor, byla česká a slovenská účast na kulturním festivalu Dissenso v Benátkách v roce 1977, který připravil tehdejší prezident Bienale Carlo Ripa di Meana. Chystaná výstava českých a slovenských umělců se pro odpor československých úředních míst nemohla konat a musela být nahrazena kolekcí, sestavenou z exilových uměleckých sbírek. Na konferencích, které byly součástí festivalu, se podíleli mnozí exiloví političtí i kulturní pracovníci, mezi nimi se sluší jmenovat Jiřího Pelikána a A. J. Liehma.

Při této příležitosti je třeba se zmínit o pravidelných schůzkách politického a kulturního exilu, které obětavě svolával opat Anastáz Opasek s organizací Opus bonum do bavorského Frankenu. Tyto schůzky ve farním domku vytvářely svou otevřeností vůči všem proudům exilu tolerantní atmosféru paralelní k Chartě 77.

Důležitý byl pro celý kulturní exil styk s domovem, v sedmdesátých letech většinou z různých obav přerušovaný, avšak v osmdesátých letech opět vzkříšený. Při výjezdech domácích autorů a umělců se navazovalo na přátelství z poválečných, zejména šedesátých let, a započatá komunikace pokračovala v dopisech. Exil leckdy pomáhal organizovat pro domácí umělce výstavní příležitosti (tak např. výstavu Vladimíra Preclíka v galerii Hanse Barlacha v Hamburku) a v druhé polovině osmdesátých let bylo možné již vidět průřez domácí tvorbou na několika souborných výstavách (např. v Esslingenu 1987).

S rozpadem východoevropského monolitu se v druhé polovině osmdesátých let začala měnit také kulturněpolitická atmosféra. Josef Peterka, tajemník Svazu československých spisovatelů, s kterým jsem se náhodou setkal na konferenci o překládání východoevropských literatur v německém Bergegnungstade, považoval za nutné a vhodné mi sdělit, že se chystá vydání autorů, kteří byli do té doby na seznamu zakázaných spisovatelů, a jmenoval například Karla Šik-

¹¹ Texty v katalogu napsali Jean-Pierre Poupko, Jean-Pierre Hubert, Jan Rubeš, Jan Koblasa, Gerald Gassiot-Talbot, František Šmejkal, Olivier Jurion, René Micha a Alberico Salo.

tance. Zároveň ale zdůraznil, že jednoho autora prý nevydají v Praze nikdy – a jmenoval Václava Havla.

Také ředitel Národní galerie Jiří Kotalík projevil snahu uspořádat ve své instituci výstavu českých malířů žijících v exilu. Setkal jsem se s ním na zahájení Bienale v roce 1986 v Benátkách, později také v Kolíně nad Rýnem a dokonce, když jsem ho seznámil s otcem malíře Dokoupila, který jako bohatý německý podnikatel chtěl koupit v Kolíně dům pro české umělce s vlastní galerií a ateliéry, byl ochoten převzít funkci předsedy příští umělecké rady. I na stipendia bylo pamatováno. Vše zmařily intriky několika domácích českých kritiků a umělců, kteří chtěli mít osud českého umění sami pod kontrolou.

Rychle se měnící poměry v českém umění potvrzovala moje korespondence s doyenem české kritiky, Jindřichem Chalupeckým. V jednom dopise charakterizoval pražské poměry: „Tady jako žába na prameni sedí tzv. Svaz výtvarníků, což není než smečka kšeftsmanů, kteří se vydávají za komunisty. Pomalu ale jistě však ztrácejí pozice. Kotalík vystavil mezi přírůstky Národní galerie i emigranty, Koláře a Kotíka, a nic se nestalo... V Praze se chystá soubor Balcara, v Roudnici Medka. A ustavují se skupiny mladších, jimž jde Svaz bázlivě z cesty.“

Začátkem roku 1989 vyvrcholily snahy o sjednocení domova a exilu v návrh uspořádat konferenci, na které by se sešli autoři oficiální, autoři exilové a autoři ze samizdatu. Místem setkání měl být původně Marburg, město s významnou tradicí východoevropských styků, později se uvažovalo o Berlínu, také italská bohemisté se hlásili jako případní organizátoři. Posléze – po projednání celé přípravy s Václavem Havlem – se začalo uvažovat o Maďarsku. Havel se totiž obával, že by mu po výjezdu na Západ režim zabránil vrátit se zpět do Prahy.

Přípravná schůzka se konala v druhé polovině dubna 1989 v hotelu Chelsea v Kolíně nad Rýnem. Zúčastnili se jí Ondřej Neff a Petr Prouza jako zástupci oficiální literatury, Petr Král, Jiří Gruša, Antonín Brousek, Jaroslav Hutka a já jako zástupci exilu. Telefonicky svůj souhlas s chystanou schůzkou vyjádřili Pavel Kohout, Gabriel Laub a Ivan Diviš. V oficiální delegaci měl původně být také Bohumil Hrabal, pro kterého Kolín a několik dalších měst chystalo přivítání a besedy se čtenáři, ten se však v té době zdržel v Americe, kde mu Arnošt Lustig organizoval návštěvu několika amerických univerzit. Významné bylo, že schůzku komentoval kladně nejen exilový, ale i domácí tisk – pro exulanty věc do té doby nepředstavitelná.¹² Přes léto 1989 se však situace uvnitř východoev-

¹² P. Prouza: „NSR v jednom týdnu aneb Putování s literaturou“, *Tvorba* č. 20, 17. 5. 1989, s. 13. A. Brousek: „Česko-české smířovačky: Z magacinu aktualit a zajímavostí“, *Most* 1989, s. 116–120. Viz také týž: *Podřezávání věrve*. Torst, Praha 1999, s. 581–587.

ropského bloku začala vyvíjet velmi dramaticky. Na setkání ve Frankenu přijelo tentokrát nejen několik studentů z Československa, ale také Rudolf Chmel, významný slovenský kritik a publicista. Český kritik Milan Jungmann se omluvil, ale poslal projev, který tam byl čten. Je komentářem k některým překvapivě liberálním projevům, otištěným v oficiálních časopisech. Jungmann cituje zejména rozhovor z časopisu *Kmen* s předsedou Svazu československých spisovatelů Miroslavem Válkem, nazvaný „Je pouze jedna literatura“, v němž autor konstatuje, že rozdělení literatury na tři části je „jistý defekt společenské komunikace, který je třeba odstranit“. Jungmann dodává, že „musí znovu vzniknout jednotný kontext národní literatury, v němž bude o hierarchickém postavení díla i autora rozhodovat jedině živý názorový ruch, kritická reflexe a společenský ohlas.“¹³

Někteří čeští exiloví umělci odjeli na podzim na setkání s polskými přáteli do Vratislavi, a pak už přišel listopad 1989 a většina spisovatelů, publicistů a umělců se z exilu začala vracet do Čech. Skončila historie exilu a exil vstoupil do historie. Zatím nezpracované. Považujte proto laskavě tyto poznámky pouze za úvod do skutečného bádání o dějích a souvislostech českého uměleckého a kulturního exilu.

¹³ Cyklostylovaný rukopis rozdávaný účastníkům konference ve Frankenu 1989.